

Hoopvol perspectief voor Arnhem?

DOOR WIES VAN LEEUWEN

*In 1933 vierde Arnhem zijn zevende eeuwfeest, dit jaar wordt in deze aan de Rijn gelegen Gelderse stad het 750-jarig bestaan gevierd. In tegenstelling tot wat vaak in andere plaatsen pleegt te gebeuren, heeft deze viering een reden die historisch onderbouwd is: in 1233 kreeg men van Graaf Otto recht van lijf en leden, stadsrechten dus en een eigen regering van 12 schepenen. De belangrijkste onderdelen van de viering zijn zeker de tentoonstelling **Arnhem na 750 jaar. Machten, ervaringen, toekomst** en de manifestatie **Het idee van de stad** die beide al gehouden zijn, maar waarvan lezenswaardige boeken nog verkrijgbaar zijn.*

*Het boek **Het idee van de stad** bevat 332 pagina's met deels nog nooit in het Nederlands gepubliceerde teksten.*

Heeft dit alles nu effecten op het historisch bewustzijn van de bewoners, is er nu meer aandacht voor behoud van monumenten en stedschoon dan voorheen?

ONTSTAAN VAN DE STAD

Arnhem is een hybridische stad iets wat elke bezoeker zal ervaren. Vooral de oorlogschade in 1944 – slechts 150 huizen waren nog bewoonbaar – is hier debet aan. De herbouw eiste nog eens de afbraak van veel bebouwing die herstelbaar was maar niet in de nieuwe plannen paste. Het oude stratenplan is weliswaar gebleven, maar de invulling ervan werd grootschalig en hield geen rekening met het karakter van het bestaande. Op de afgebeelde kaart van het plan van uitleg van gemeente-architect H. J. Heuvelink uit 1853 is de middeleeuwse stad herkenbaar als een ovaal geheel, waarvan het oostelijk gedeelte de oudste kern was rond Grote Kerk en voormalige Janscommanderij. In de latere middeleeuwen werd de stad naar het zuidwesten uitgebreid, terwijl ook de Rijn werd hergraven en ten zuiden van de stad kwam te liggen.

De ontmanteling begon al vroeg. In 1808 werden grote delen van de omwalling geslecht, met uitzondering van de hoofdwal die strategisch belang hield. In 1817 maakte vermoedelijk J. D. Zocher een plan voor een lommerrijke 'wandeling' op de wal. Deze bood een grandioos uitzicht op de omgeving. Deze plantsoenen gingen echter al rondom 1850 teloor: er was behoefte aan bouwgrond voor villabouw ten behoeve van de welgestelden die door de landschappelijke en verkeersligging van de stad werden aange-trokken.

Heuvelinks plan van uitleg zal hiervoor de basis vormen: de dubbele singels krijgen hun nog bestaande vorm, bovendien wordt tussen de oude Oeverstraat en de Rijn de wijk De Weerdjes aangelegd. Na 1870 ontstaat ten oosten van de singels het Spijkerkwartier, een wijk met ook nu nog grote tegenstellingen tussen de rijke herenhuizen aan de hoofdstraten en de eenvoudige op speculatie gebouwde arbeiderswoningen in de achterstraten.

Rehabilitatie van deze wijk is dan ook een groot probleem.

LEEGLOOP

Ten gevolge van verdere uitbreidingen ten noordoosten loopt vanaf het eind van de 19de eeuw de binnenstad leeg: ze wordt administratief centrum, de bevolking trekt onder meer naar Klarendal en Sint Marten. Landgoederen als Sonsbeek en Zijpendaal werden gelukkig grotendeels behouden al zijn rondom 1900 delen van Sonsbeek bebouwd, weliswaar met fraaie Jugendstilhuizen.

Na 1901 volgt de eerste woningbouw ten gevolge van de Woningwet. De wijk de Mussenberg (1910-11, architecten De Roos en Overijnder) is een goed voorbeeld van een wijk met tuinstadkarakter en goed gedetailleerde huizen. Tot 1944 bleef de stad 'een witte vogel in een nest van groen'. In 1944 echter werden grote delen van de binnenstad en de tot dusver niet erg gewaardeerde witgepleisterde singelbebouwing verwoest. Nog ingrijpender zijn de sindsdien gevolgde sloop en sanering van grote delen van de

binnenstad en de invloed van speculanten en projectontwikkelaars op de singels.

GROTE TEGENSTELLINGEN

In de middeleeuwse stadskern zijn er de grootste contrasten. Boven moderne puien zitten soms de fraaiste gevelfoppen. Nu eens lopen we op een tochtige, pleinachtige straat, dan weer wandelen we in smalle straten met middeleeuwse patronen en verkaveling. In zijstraten en op binnenterreinen zien we nog middeleeuwse fragmenten. De Waals-Hervormde kerk is een hersteld middeleeuws kerkkoor dat onbedoeld vrijligt op een parkeerplein tussen kantoren. In Klarendal en Sint-Marten wisselt een gerestaureerd 19de-eeuws hofje af met woningwetbouw die in een buitenwijk niet zou misstaan, maar hier maat en schaal verstoort. Op het Willemsplein staan fraaie klassicistische huizen naast een verkeerssluis. De Koepelkerk en het helderrode neogotische postkantoor kunnen de sfeer van het Jansplein nog maar net redden. De Oeverstraat is misschien wel het meest karakteristiek: op de grens van de middeleeuwse kern staan torenflats naast kaalslag. De torentjes van het Petersgasthuis en de 'nieuwe' Eusebius steken er nog juist boven uit. De laatste toren is tot afbraak gedoemd. Op het door de nieuwe Rijnbrug vernielde Nieuwe Plein staat nu nog deze kerk van J. H. van den Brink, ze is zelfs nog open. Wie wil, kan er een mooie reeks glas-in-loodramen en neogotisch meubilair zien in een harmonische ruimte, die echter steeds meer vervuult. Dit laatste nog bestaande kerkgebouw van Van den Brink zal gesloopt worden zodra de grond verkocht is. Haast U dus!

De 'oude' Eusebius is daarentegen zojuist voor de tweede keer na 1945 grondig gerestaureerd. In 1965 werd de voltooiing van de

Eusebiusbuitensingel met de laat 19e-eeuwse karakteristieke gepleisterde en gewitte herenhuizen waarvan veel voorbeelden verloren zijn gegaan.

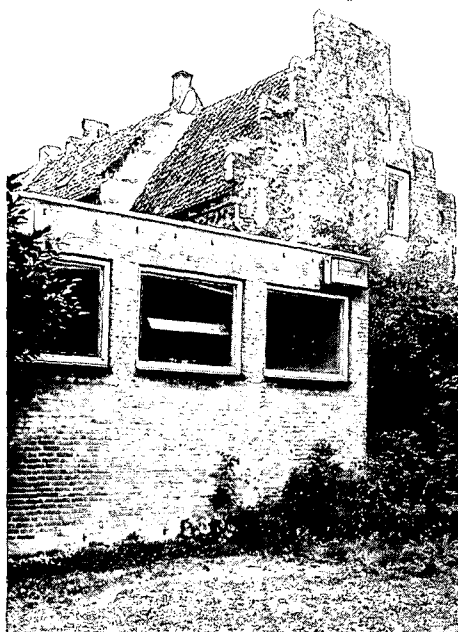

Plattegrond van Arnhem naar het plan van uitleg van Architect H. J. Heuvelink uit 1853 (Arnhem Gemeentearchief).

restauratie gevierd, maar in 1973 viel de eerste rib alweer uit het gewelf. Tien jaar later is de kerk weer geopend. De restauratie en herbesteding voor culturele doeleinden is op zeer aanvechtbare wijze geschied: de raamtraceringen zijn in omvang verdubbeld ten behoeve van het aanbrengen van dubbel glas. Het interieur is een ware orgie van – overigens noodzakelijke – trekstangen, akoestische panelen en honderden meters

Binnerterrein tussen Kerkstraat en Bakkerstraat, met het contrast tussen 15e of 16-eeuwse trappevels en moderne achteraanbouwen, typerend voor de tegenstellingen in de binnenstad.

parketvloer. De vraag rijst of het nu echt so had ontmoeten?

Zoals gezegd, Arnhem is een stad vol tegenstellingen: soms is er het herademen op een rustig plein of het wandelen in een groene wijk vol Jugendstilpanden, zoals de prachtige huizen aan de Cronjéstraat bij Sonsbeek, dan weer is er het goedbedoelde bakstenen woonflatje in de witgepleisterde rij 19de-eeuwse huizen of de verkrotting op de plek waar V&D een parkeergarage wil bouwen. Er is de tocht op de kaalslagterreinen van De Weerdjes, maar ook de stadsvernieuwing en herbouw in hetzelfde gebied. Er is ook de 19de eeuwse Villa Beaulieu aan de Noordelijke Parallelweg. Een villa waarin de zuilen van de galerijen van Jacob Romans huis De

Voorst zijn verwerkt, maar die toch gesloopt dreigt te worden.

GROTE PLANNEN

Uit het bovenstaande moet al duidelijk worden dat het gemeentebestuur bepaald niet homogeen en doel gericht genoemd kan worden. Toch is er sprake van goede wil. Al in 1978 is er een monumentenverordening in ontwerp. Eind 1979 zegt men voorstellen aan de raad te gaan doen, terwijl de Monumentencommissie – bestaande uit ambtenaren en belangstellenden – de ‘open-gatennota’ van Heemschut onderschrijft.

Nu, in 1983, is de verordening er nog steeds niet. Ze zal er echter, zo valt in ambtelijke kringen te beluisteren, binnenkort toch komen, tegelijk met een concept-monumentenlijst, ter aanvulling van de rond 100 van Rijkswege beschermde panden.

Men wil dan panden van lokaal belang op deze plaatselijke lijst plaatsen. Hiervoor heeft men al geïnventariseerd. Van de panden zijn gegevens op steekkaarten vastgelegd: onder meer de relatie tussen bouwwerk en omgeving, de sociale opbouw van de wijk, de emotionele kwaliteiten van het pand en de gevolgen van bescherming voor de bewoner worden naast de gebruikelijke gegevens geregistreerd.

Foto's zijn helaas nog niet gemaakt, omdat er niet voldoende mankracht aanwezig is.

Daarnaast wil men komen tot de vaststelling van gemeentelijke stadsgezichten. De mogelijkheid hiertoe is echter nog omstrede, getuige de geruchten dat de monumentenverordening van Tilburg, die eveneens deze mogelijkheid biedt, ter vernietiging zou zijn voorgedragen. Het is dan ook nog onduidelijk hoe deze beide mogelijkheden hier in de toekomst zullen gaan functioneren. Gezien de financiële nood van veel gemeenten dreigt monumentenbescherming meer en meer te gaan geschieden op basis van het beschikba-

Mussenplein. Tuindorp ontworpen in 1910-11 door De Roos en Overijnder. Fraai gedetailleerd en met veel groen.

Velperweg. Tegenstellingen tussen laat-19e-eeuwse herenhuizen met diepe voortuinen en kantoorflats.

De oude stadsrand van de middeleeuwse stad aan de Oeverstraat. Hoogbouw, kaalslag en torentjes. Links de tot afbraak gedoemde Eusebiuskerk.

re geld dan met inachtneming van het aanwezige monumentenbestand.

Men realiseert zich in Arnhem echter ook dat coördinatie tussen de gemeentelijke diensten en publieksbenadering belangrijke factoren zijn in de zorg voor de totale bebouwde omgeving. Men heeft daarom ook zogenaamde *gevoelige gebieden* vastgelegd. Het gaat om gebieden die op plaatselijk niveau van belang zijn wegens hun 'schoonheid, karakter, tijdsbeeld van ontstaan en/of belevingswaarde', gebieden waar een karakteristieke eenheid bestaat.

Men wil de bewoners in deze gebieden wijzen op de aanwezige waarden en hun motiveren tot behoud van karakteristieke onderdelen. Bovendien, kan zo het beleid van de verschillende gemeentediens ten als cultuur, ruimtelijke ordening, verkeer en publieke werken op elkaar afgestemd worden. Uit deze gebieden kunnen dan de gemeentelijke gezichten geselecteerd worden. Delen van het Spijkerkwartier, de Mussenberg in zijn geheel, de Jansbuitensingel en de binnenstad zouden hiervoor in aanmerking kunnen komen.

De formulering is rijkelijk vaag, inventarisatie nodig en bovendien is het de vraag wat men vermag tegen invloeden van projectontwikkeling en speculatie. Toch moet men Arnhem hierin krediet geven. Oprichting van een Stichting Stadsherstel wordt overwogen. Bovendien heeft men al een fraaie brochure gepubliceerd over de Mussenberg. Deze brochure waarin gesproken wordt over monumentenzorg en beleid en waarin de karakteristieke elementen van de wijk helder en visueel worden uiteengezet is in de wijk verspreid en had daar veel en positieve respons. Toch dreigen bij de renovatie elementen als de roedeverdeling in de ramen te verdwijnen. Knelpunt is en blijft het geld!

AANZETTEN

In Arnhem zijn hoopgevende aanzetten te zien van een actiever beleid. Al voor het jubileumjaar zijn ontwikkelingen in gang gezet die positief kunnen zijn. Het eeuwfeestjaar heeft daar geen invloed op gehad. Wel zijn er heel wat historische boeken over de stad uitgegeven of herdrukt. Veel bewoners worden zo toch weer met de neus op hun

geschiedenis gedrukt, bijvoorbeeld door de reeks magazines *Ach lieve tijd* van uitgeverij Waanders. Of dit gunstige effecten heeft op monumentenzorg is niet duidelijk.

Arnhem is niet primair een monumentenstad, maar wel een stad met veel geschiedenis. De nabije toekomst zal laten zien of de aanzetten zullen leiden tot verbetering.

Mooi gedetailleerd hoekpand aan de Cronjéstraat - De La Reijstraat. Links een glimp van een brug met Jugendstilsmeedwerk.

Alle foto's W. van Leeuwen, Nijmegen

